

Бранислав ОСТОЈИЋ*

ЛЕКСИКОГРАФСКИ И ГРАМАТИЧКИ ОПИС
ЈЕЗИЧКИХ ЈЕДИНИЦА
(Једна паралела)

Апстракт: У овом раду аутор истиче да је сваком језику неопходна не само граматика него и њој прилагођен речник са опширним граматичким информацијама. Примјеном истих правила „идентификације, класификације и интерпретације” при опису језичких јединица између лексикографије и граматике треба да постоји потпуна сагласност. Да би речници пружили потпуније и тачније информације о некој лексеми, потребно је да садрже и морфосинтаксичке информације.

Кључне ријечи: лексика, речник, граматика, идентификација, информација, синтакса, морфосинтакса

1. Један језик је добро описан ако су му речник и граматика урађени по истим правилима „идентификације, класификације и интерпретације језичких јединица.” Да би се, дакле, описао један језик, потребан је, како рече Сузана Тополињска, „тандем: речник и граматика... Међутим, на жалост, као што добро знамо, такви тандеми практично не постоје.”¹

Лингвиста – граматичар и лингвиста – лексикограф представљају двије различите специјализације тијесно повезане у свакодневној пракси и неопходни су један другоме.² У граматикама се даје „систем

* Редовни члан ЦАНУ

¹ Сузана Тополињска, *Шта тражим у Речнику?* Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе (Зборник радова), Нови Сад – Београд 2002, 33.

² Јасмина Московљевић, *Међуодноси граматике и лексикона у савременој лингвистичкој теорији*, МСС у Вукове дане (Зборник радова), 26/2 Београд 1997, 36.

правила комбиновања језичких јединица”³, „систем по коме су ријечи и морфеме једнога језика организоване у веће јединице, посебно у реченице.”⁴ Лексикон се „традиционално сагледава као својеврсно складиште разнородних чињеница над којима никакве генерализације није су могуће.”⁵ Граматика је више окренута правилима, систему, аналогiji, а мање изузецима, мада се и у граматикама по правилу уче и изузеци, док речник биљежи појединачности, аналогije и није толико битно колика су одступања од система.⁶

То нам најбоље показује мјесто тумачења *конверзије* као творбеног начина, којим настају нове ријечи, у граматикама и лексикографији. „Проблем конверзије за лексикографију је нешто шири него за граматику, јер се граматика не мора бавити појединачним случајевима, а лексикографија мора.”⁷

Граматичари се, дакле, баве лингвистичким поопштавањем, а лексикографи лингвистичким појединошћима. Лексикографија не може да теоретише. Ту се неконвенцијална значења и неочекиване метафоре само дефинишу, систематизују без формулисања било каквих принципа који се при изради и те како морају схватити.

Да би се урадио један солидан речник и паралелно једна солидна граматика при граматичком и лексикографском опису језичких јединица, треба да постоји пуна сагласност што се постиже примјеном истих правила обраде; потребан је дугорочни заједнички рад цијелога колектива једне и друге научне оријентације. Само заједничким рађањем, растом и редовним усаглашавањем ставова једне и друге науке, односно једног и другог научног комплекса идеални пар – граматика и речник ће добро описати један језик.

2. У граматике улази све што може да се обухвати једним општим правилом не искључујући ни „спискове изузетака од појединачних правила. Граматика би требало у опису граматичких категорија уз сваку категорију описати и изузетке, односно они би ту требало да добију статус поткатеорије унутар појединих категорија. „У речницима, међутим, свака језичка јединица добива опис својих категоријалних и идиосинкретичних карактеристика, док се категоријална информација

³ Ранко Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, Београд 1991, 95.

⁴ Јасмина Московљевић, *Op. cit.*, 36, и тамо наведена литература.

⁵ Ј. Московљевић, *Op. cit.*, 36.

⁶ Бранка Тафра, *Од ријечи до речника*, Школска књига, Загреб 2005, 36.

⁷ Бранка Тафра, *Op. cit.*, 113.

„нуди у максимално скраћеној форми, обично у облику „тзв. граматичких квалификатора.”⁸ Лексикограф уз сваку одредницу даје потребну граматичку информацију.⁹

3. Рећи ћу овдје нешто о информацијама морфосинтаксичкога типа с посебним освртом на њену синтаксичку компоненту.¹⁰

У нашим дескриптивним речницима нема довољно граматичких информација, а још мање морфосинтаксичких. Постоји тенденција везивања граматичких описа за лексику како би се појасниле граматичке особине лексичких јединица и опис био егзактнији и детаљнији.¹¹ Главни граматички податак уз одредницу је информација о врсти ријечи којој одредница припада, па се, на примјер, уз именицу дају и остали граматички подаци: тип промјене, род, поједини падежи, акценат, број. Често се примјењује за одређивање, на примјер, именичког рода творбени критеријум (*читалац / читатељка*) или се уводи природни род, дакле, неграматичка категорија па се лексичка јединица женскога рода наводи уз одредницу мушкога парњака (*коњ / кобила*), а само ријетко као уз именицу *војвода* уводи се морфосинтаксички критеријум (*овај војвода*).

Речник не треба да робује граматици која описује све што је системско, а речник даје само посебна лексичка обиљежја. Тако, на примјер, за глагол *кишити* у морфологији се могу навести облици сва три лица. За речник је, међутим, релевантно само 3. лице које једино функционише у језичкој комуникацији. Да би један речник пружио тачнију и потпунију информацију о некој лексеми, потребно је да садржи и морфолошко-синтаксичке информације. У речницима недостају подаци о морфолошко-синтаксичким особинама глагола у првом реду, информације о глаголској рекцији, о именичким и о придјевским колокацијама. Када су у питању глаголске лексеме, нема података о валентности глагола и о граматичким правилима удруживања глагола с падежним облицима именских ријечи. Недостају информације за *граматичке допуне* (првенствено објекатске). Само спорење око тога да ли рекција припада грамати-

⁸ С. Тополињска, *Исто*, 33 и 34.

⁹ Laslo Dezso, *Gramatika i leksika u proučavanju valence glagola*. Zbornik MSCS 2672, Beograd 1997, 25.

¹⁰ Служим се термином морфосинтакса, како се служи и С. Тополињска, јер сам увјерен да су ове двије дисциплине тешко одвојиве. Посебно је тешко одвојити синтаксу од флексије (С. Тополињска, *Op. cit.*).

¹¹ Laslo Dezso, *Op. cit.*, 25.

ци или речнику упућује на логичан закључак да то може да буде предмет „и граматичких описа и лексикографског представљања.” Па ипак, у, на примјер, једнојезичним речницима српског језика, и поред тога што се лексички синтагматски спојеви у изобиљу јављају у илустрованој грађи, експлицитних информација о тим везама нема.

У граматикама се приказује модел реченица преко глаголске валентности. Глагол се узима као база реченице и указује како око себе окупља остале реченичне чланове. Прелазност глагола има могућност прве валенце, да за себе веже прави објекат, па затим и осталих валенци (неправи објекат) у зависности од граматичко-семантичке природе глагола. За реализацију радње неких глагола као вишевалентних поред вршиоца потребни су и други чиниоци који су обухватљиви, као на примјер, прави и неправи објекат:

Бацати + А + Д (Пеђа баца лопту Марку); Бацати + А + у + А (Пеђа баца камен у кућу); бацати + А + на + А (Пеђа баца новац на прогнозе) и сл.

У зависности од конструктивних могућности глагола да за себе веже одређене реченичне чланове, зависи и формална структура просте реченице.

У речницима би према расподјели посла између граматике и лексикона требало валенцију једне ријечи дефинисати као њену способност да „отвори позиције” за реализацију (повеже се) са одређеним бројем других ријечи. Да се дакле, истакне способност везивања за други елемент, као на примјер: способност везивања акузатива без предлога, као правог објекта, падежа намјене – датива и акузатива с предлогом *за*, па затим инструментала средства. Семантички потенцијал глагола није довољан, потребно га је комплетирати. У речнику то треба приказати у максимално скраћеној форми преко симбола (*Марко извади + А + из + Г – књигу из кола; Марко стави + А + По – књигу на сто*) или допуном или одредбом.

Тиме се показује како од синтаксичке и семантичке класе глагола зависи одбир и распоређивање тих конституената.¹² Свака лексичка одредница требало би да садржи поред информације о значењу и граматичке функције преко којих се успоставља нужна веза између лексичке јединице и синтаксичких позиција. Лексика игра значајну улогу у граматичкој типологији у структурирању реченице.¹³

¹² С. Тополињска, *Op. cit.*, 35.

¹³ Laslo Dezso, *Op. cit.*, 25.

Овакве информације садржане у лексикону готово у потпуности детерминишу природу синтаксичких конструкција.

4. У дескриптивним речницима треба сличним формулама јасно истаћи морфосинтаксичке особине не само глагола већ и придјева и именица, јер се валенца с глагола шири на придјевску и именичку валенцу што такође у максимално скраћеној форми треба приказати преко симбола У вези са овим двјема врстама, онда се мисли на примјере типа:

Књига (Чија? – Ген. посес.); руководилац (Чега? – Ген.); Конзул (Које земље? – У којој земљи? – Ген. У + лок), љубав (Чија? према коме? – пос. Ген, према + Д), захвалан (Кома? На чему? – Дат., на + лок.)

5. Нијесу то, како би могао неко помислити, специјализовани речници. Не представљају они прије свега регистар падежа реализованих уз поједине глаголе. Ти речници иду много дубље у синтаксичке анализе, иду ка адекватнијим разграничењима лексичких значења и модела њихове употребе. Они су заиста специјализовани, нијесу за свакодневну комуникативну употребу, а праве се, поред осталог, и с циљем да би се усавршио и олакшао рад обичних лексикографа.¹⁴

6. Речник обрађује разноразне језичке „неправилности” које искачу из правила, али се ту у граматикама могу наћи и спискови изузетака, тј. ријечи необичног понашања. Проблем јесте граматичке нарави, иако је она више окренута правилима и систему, али је приступ ипак лексикографски.

Ако, дакле, у граматикама има мјеста за „речничку информацију”, онда разумије се, да се у речник могу унијети и неке граматичке информације.¹⁵

7. Граматике и речници као равноправни партнери допуњавају се. Речник страног језика у првом контакту упућује нас на граматику, никада обратно. Тако треба да буде и у контакту са сопственим језиком. За колективно схватање и употребу ријечи речник треба да упућује на одговарајућа мјеста граматичких описа.¹⁶

Прецизно датих упутстава тога типа никада није много.

¹⁴ Љиљана Петровачки, *Валенијски речник глагола у настави српског језика*, НСС у Вукове дане (Зборник радова) 37/1, Београд 2007, 487.

¹⁵ С. Тополињска, *Op. cit.*, 35.

¹⁶ Сузана Тополињска, *Op. cit.*, 33–37.

Умјесто закључка истичем:

8. Структуру свакога речника чине лијева и десна страна. На лијевој страни налази се по граматичкој терминологији *ријеч*, по лексико-лошкој *лексичка јединица* или *лексема*, а по лексикографској *речничка одредница*. Кад слиједи граматичку лијева страна речника слиједи граматичку подјелу на врсте. Ту се виде резултати творбе, лексикализације и конклузије, процеси којима настају нове ријечи. На десној страни утврђује се општа вриједност дате лексичке јединице, тј. одређују се њена парадигматска својства и синтагматске могућности и ту се успоставља непосредан међуоднос граматике и лексике.

Уз семантичку идентификацију речничке одреднице треба дати што потпунију граматичку информацију у речнику, квалификаторне употребне и стилистичке вриједности ријечи.

Речник се, дакле, не отвара само да би се провјериле семантичке вриједности дате ријечи, него и да би се утврдило њено контекстуално понашање како би се могла коректно употребити. Да би се то постигло, нужно је да је корисник увјерен да се иза речничког текста крије и граматички, морфосинтаксички опис, који се у експлицитној форми налази у граматизи.¹⁷

Сваком језику неопходана је не само граматика него и њој прилагођен речник са опширним граматичким информацијама.

Branislav OSTOJIĆ

LEXICOGRAPHICAL AND GRAMMATICAL DESCRIPTION OF LANGUAGE UNITS

Summary

Author is pointing out that every language needs not only the grammar, but also the dictionary adapted to it, with wide grammar information. By the means of the same rules of „identification, classification and interpretation” in the description of language units, the lexicography and grammar should be in absolute agreement. In order to offer more complete and more exact information on a word, the dictionaries should contain the information on the morphosyntax of a language.

¹⁷ С. Тополињска, *Op. cit.*, 36.